

CZINE MIHÁLY

A valóság szerelme

MÓRICZ IDŐSZERŰSÉGE

Harminc esztendővel ezelőtt ment el, azon az éjszakán, mikor először hulltak bombák Budapestre. 63 esztendő volt csak, de megélt 63 éve az újabb magyar történelemnek nagyon nagy változásokat hozó szakasza volt. A békebeli, Ferenc József-kori „fekélyes” békétől két világháborún, két forradalmon keresztül a felszabadulás küszöbéig ívelt ez az idő.

Móricz Zsigmond maga is messziről, parókiák tájáról indult, gyalogösvényeken, s a forradalmak vállalásához vezetett az útja. Ifjúsága harcát Ady társaként vívta, a két háború között a népi írók közelében érezte jobban magát és József Attila, a proletár költő emlékeztette magára. Mennyire volt modern, abban még különböznek a vélemények, arról azonban már régen nincs vita, hogy a kort, amelyben élt, ő fogalmazta prózában a legteljesebben. Úgy igaz, ahogy Bálint György írta a *Barbárok* kapcsán: „Ha az egész Magyarország elpusztulna és sokkal később egy Mars-lakó vagy egy német szociálpszichológus elolvasná ezt az elbeszélésgyűjteményt, akkor megismerné belőle a magyar lényegét. Megismerné? Testileg érzékelné, látná, a szagát érezné, fájna neki.” Mai gondolkodásunkat Ady mellett leginkább Móricz alakította: Ady Endre, Bartók Béla, Kodály Zoltán és Medgyessy Ferenc nevével együtt őrzi majd Móricz Zsigmondét a jövőendő magyarság tudata.

Így hiszük már régen. De vajon eléggé élő-e ma az öröksége? Beépült-e már a nemzeti tudatba? Irodalomtörténeti „bebalzsamozása” elkezdődött; tantervbe került, kötelező olvasmány lett, összegyűjtött művei két sorozatban is megjelentek, több regényét, novelláját filmre vitték — de irodalmunkban, közgondolkodásunkban mintha egyre kevésbé volna jelen gazdag öröksége. Még a közvetítőivel is vékony a szerencséje. Alakjainak értő alakításához alig-alig van már szereplő, remeklésnek szánt nagy regénye televíziós változata népszerűsítés helyett inkább lefokozta művészetét sokak szemében. A modernség jelszavaival fújtató körökben szinte illik leszólni, lemosolyogni: „nem modern”, „múlt századi naturalista”, „provinciális”; művészetete „avitt”, folytathatatlan — mondják róla írásban is, több fentartással szólva művészetéről, mint bármikor életében. A magyar irodalom „móriczitalanítása”, amely a két világháború között némelyeknek jelszava volt, az utolsó esztendőkből — természetesen jelszavak nélkül — mintha már-már be is következett volna.

Ennyire túlhaladt volna Móricz művészetén az idő? Vagy csakugyan korszerűtlen lett volna már fellépése idején is? Hadd emlékeztessünk irodalomtörténeti tényekre és igazságokra: a 20. század, az igazi modernség nálunk a lírában Adyval, a prózában Móricz Zsigmonddal kezdődik.

Móricz művészetete — ismeretes — a magyar ugar elleni küzdelem talaján nőtt nagygyá. Írói hangját akkor találta meg, amikor — részint Ady példáján — felismerte, hogy a magyar társadalom sebeinek, az emberek szenvedéseinek és derékba-

törésének a legnagyobb oka a félféudalizmus továbbélése, mikor felismerte, hogy abban a „rettenetes ingoványban”, ahol minden összevissza van kuszálódva, indába, bürökbe csavarodva, robbantani kell, hogy a robbantás helyén nőjön még valami. Úgy érezte ő is, hogy a magyarság a betelő sors huszonnegyedik órájában él, s ha fel nem ébred, kihull a történelemből. Láta, hogy a 48-as világból, az extra non Hungariam világából el kell érkezni a szociális felismerésekig. Adyval együtt vallotta: a mameluk hatvanhetességgel és a sírva-vigadó negyvennyolcassággal egyszerre szembe kell fordulni, a szociális elégedetlenség talajáról, s a 48-as kuruc lobogóra föl kell írni a demokratizmus és a szociális felszabadulás ígét. A *Hét krajcárnak*, a *Sáraranynak*, *Az Isten háta mögöttnek*, a *Szegényembereknek*, *A fáklyának*, *Móricz Zsigmond* egész munkásságának, birkózó, vívódó hőseinek ez a felismerés a szülője.

Művészete középpontjába szükségképpen, mint a legtöbb kelet-európai írónál, a paraszti tematika került. Szerencsés történeti fejlődésű népek irodalmában a paraszti téma csak egy a sok közül, keleten, a túlnyomó paraszti lakosságú és megkésett történelmű fejlődésű népeknél azonban a parasztból lehetett és kellett nemzetet teremteni. Gyarmati és félgyarmati sorsban a parasztság volt a nemzeti hagyományok őrzője, a megtartó erő és a jövődó ígérete. Persze csak az olajnyomatos képeket fogadta szívesen a hatalom; a század elején Szabolcska és Lampérth vérszegény poézisét, zenében Hubay glasszékesztyút viselő parasztjait és Dankó Pista magyar nótáit. „Bárki is jött — emlékezett vissza Móricz erre az időre —, aki nem a kor politikai flastromragasztó szemüvegén nézett, vagy a vasalt gatyás esetben, de jólelkűen daliás parasztrómantika hőseit látta a szegényemberben, az gyújtogató volt, lázító volt, mint a tolvaj, és félelmeesebb, mint a bakonyi betyár...”

Móricz Zsigmond szembefordult felismerései alapján ezzel a hagyományos, ünnepi képpel. Az elődök békés, csöndes, romantikus falujával szemben megfesti a lázadó, vergődő, új élet felé tapogatózó falut. Jókainál a paraszt mellékalak volt, huszár a főispán háta megett, Mikszáthnál a romantika hímes köpenyében jelent meg, Gárdonyi előszeretettel rajzolgatta együgyű szegényeinek a lelkiéletét, Tömörkény a „célszörű szögényembörök” világát festette gonddal — de az igazi falut, a maga teljességében, az igazi parasztot, a maga új életréshivatottságában Móricz Zsigmond ábrázolta először. A paraszt az ő művészetében minden vonatkozásban önálló, felnőtt emberré magasodik, akiből minden lehet. A falu az ő művészetében jelent meg a maga teljességében irodalmunkban. Nem mint idill, nem mint naivitás, nem mint külön világ, hanem mint a válságokkal terhes, múlt és jövő küszöbén álló magyar sors cselekvő és szenvedő része. S a paraszt, az emberré nőtt, minden jóra érdemes és sorsát irányítani akaró egyéniség, aki már nem nyugszik bele tehetetlenül a van-ba, a lefojtottságba, akinek a sűrű vért nem lehet úri szóval, cigánynyal vagy a szép csaplórosné csókjával lecsendesíteni, akit örökös belső viharok feszítenek, s a nyomorult meglevő helyett újat, másat akar, földet, emberséget magának és egész fajtájának.

Ezt a parasztot nem ismerte a korábbi magyar irodalom, nem is nagyon ismerhette. Ebben a parasztban, ha anarchikusan, ha rekedten, a demokratikus új Magyarország álma, a „másképpen lesz holnap” hite, a teljes emberség vágya munkál. S ebben van nemcsak magyar, hanem kissé európai jelentősége is. Legalábbis ebben lehetett volna. Mikor Móricz Zsigmond jelentkezett első nagy erejű paraszti rajzaival, Reymont már fáradt volt, Giono és Solohov legfeljebb kisdiák, s Sadoveanu is csak első műveit írta.

S ez csak a kezdet volt, az indulás. Móricz a parasztság mellett az értelmiség, a kispolgárság, a dzsentri világát és a történelmet is műbe emelte; egy nép létezését, múltját, törekvéseit. Annak az országos látókörű, az egész nemzet sorsát szíven viselő írónak a szemléletével, aki úgy tudja, hogy a magyarságot csak a gyors demokratikus átalakulás válthatja meg a jövőnek. Így lesz Móricznál a paraszti demokratizmus átfogó szempont, melynek segítségével egybefog mindent, amiről az elődök és a kortársak alkalmilag tudósítottak: a nyomorúságot és a lázadást, a kas-

tély és a viskó ellentétét, az idillt és a tragédiát. Az elődök a lázadást kiáltó témákat is többnyire pőfékelő nyugalmú stílusban adták elő, Móricz Zsigmond megtalálta forrongó anyagához a drámai zaklatottságú stílust. Kedves parasztjaival, bármennyire is azonosul velük, mintha hangtalan küzdelmet folytatna, s olykor mintha a néphez hajló kisúri, illetve a kisúri-paraszi világból kinőtt kultúrember szívvel fájlalna. Túlzások, túlbonyolítások és leegyszerűsítések fakadnak innen, s igazi művészi erények is. Átélője a paraszt sorsának, de maga nem reked belül e sorson; kellő távlatból tud mindig nézni, a fajtájából kinőtt ember belső felindultságán keresztül. Innen hangja együttérző forrósága és csontig hatoló kritikája. Az elődök elfogadták, sőt becézgették a paraszti, illetve a magyarral azonosított paraszti jellem minden vonását; Móricz Zsigmond jó és rossz egyezésének látja ezt a jellemet. Senki nagy prózaíróink közül úgy nem gyönyörködött a Bot Fábiánokban, a Hitves Szuszikákban és a Rózsa Sándorokban, nem látta úgy meg a szépet, a legényest, a pompást, a szivárványos lobbanást, mint ő, de a nép lelkét felverő dudvát, az elszikessedt foltokat sem, s a mozdulni nehezeket nem szűnt meg a magyar Messiások konokosságával osztozni. „Utálatos, szerelmes nációm” — énekelte Ady. Móricz Zsigmond hangjában is ez a tűz simogat és éget: a legigazibb népszerűtet.

Művészetének, mondják a tankönyvek is, a drámaiság a legfőbb jellemzője. Ez a drámaiság azonban nem a párbeszédekben s nemcsak a stílusban mutatkozik meg, mélyebben, a szemléletben rejlik. Móricz nem ismer alkut a problémákkal; az irodalmat nem mesemondásnak, nem is csak erkölcsi és politikai ideálok hirdetőjének tekinti, hanem — miként Ady — a nemzet lelkiismeretének. Innen írásainak belső felindultsága és lírai heve. Vagy-vagyokban lát és látta, olyan helyzeteket rajzol, amelyekben a hősöknek feltétlenül döntenet kell, megmutatkoznia igaz valóságukban. Mikszáth kitért az éles helyzetek elől, egy-egy anekdotával enyhített legalább a sorokon, Móricz szinte mindig drámát rajzol, tragédiás életeket, s mindig újra és újra nekigyürköző embereket.

Ami persze nem azt jelenti, hogy csupa tragédiákat írt, s azt sem, hogy minden írása drámai kompozíció. Az élet tragikus voltát igen sokszor a kompromisszumos letörésekben, a lázadások kényszerű megszelídülésében érezteti, de ezekben is, s még idilli elbeszéléseiben is remeg a talaj. Nála a csend nem a tisztázottság és megoldás, csak a mérkőző erők pillanatnyi kiegyenlítődése. A harc, a küzdelem mindig újra kezdődik, az élet újabb robbanásokhoz ér, s a robbanások megoldást sohasem hoznak. A századeleje forradalmat érlelő és forradalmat veszejtő világa ez; a rendkívüli, de kitöréskor legtöbbször kilátástalanul szétoszoló vagy tévútra futó feszültség művészi megjelenítése. A lírai hőfok azé az íróé, aki a most vagy soha hitével küzd a magyar ugar kivirittatásáért.

Ez a Móricz Zsigmond Ady Endre legigazibb rokona: a nagy csatázások nagy igazolója. Móricz Zsigmond ugyanannak a magyarságnak volt „kétségbeesett és érte rettegő fia”, amelyiknek Ady Endre. Ugyanazok a sejtelmek kínozták, s ugyanaz a hit éltette. „A magyarság szükség és érték — fogalmazta Ady Móricz meggyőződését is — az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.” Muszáj hát minden népnél jobbnak lenni, tenni, cselekedni, „nagyot és szépet, emberit, magyart”. Sietni, nehogy kihulljunk az idő rostáján, s szétszóródjunk még a templom felépítése előtt. Demokratikus átalakulás kell, a nemzet sorsát a dolgozó osztályokhoz kell kötni, a jövőt a szomszédos népekkel együtt kell kimunkálni. A *Sárárany*, *Az Isten háta mögött*, a *Tragédia*, a széppróza eszközeivel ugyanazt mondja, amit *A magyar ugaron*, *A téli Magyarország* versciklusai, a *Magyar messiások* motívuma kísért a *Sáráranyban*, *A fáklyában*, az *Úri muriban* és a betyárregényekben, a *Mag hó alatt* gondolata *A tűznek nem szabad kialudni* novelláiban, és egy kicsit az az érzés imádkoztatja le *A fáklyában* a tüzet, amellyel az *Elégedetlen ifjú panaszában* Ady a forradalmat sürgeti. Még ébresztő, bíráló hangjuk is rokon színezésű: a „kinhalál üdvösségével”, imádvá- gyalázva, gyalázva-imádvá ostorozzák az életre „pimasz, szép” fajtájukat.

Móricz, mint művész, a maga útján járt. Mikor Európa-szerte antirealista tendenciák divatoztak, a klasszikus novellatípust fogalmazta újra, s a regényben is megmaradt a realizmus talaján, a prousti, a joyce-i divatok idején. Bámulatos következetességgel és erővel kereste a maga útját, szemben a váltakozó divatokkal. És megtalálta.

A századfordulón prózaírók serege kereste az újat a festésben, a pszichologizmusban, a zeneiségben, s többnyire csak részeredményre jutottak. A jeles tehetségek prózája is kisszerű, stilizált és modoros lett igen sokszor. Az életnek csak az árnyékát, illetve a fonákját rajzolták. S ekkor jött Móricz. S hozta az életet és a meggyőződést, hogy az irodalomnak az élet résztvevőjének és hitvallójának kell lenni. Színén és fonákján rajzolt mindent, a magyar föld alakjait olyan friss látással, mintha ő találkozott volna először velük. A stílrómantika, a festés, a formák felbontása korában — klasszikus elbeszélő modorban. Népi ízekkel telített nyelven. Olyanképpen hathatott, mint egykor Maupassant a francia irodalomban, s ugyanazt igazolta: a klasszikus formák újrafogalmazhatók és új tartalommal megtölthetők. S más igazságokat is: nincs kimerített téma. Minden teóriánál gazdagabb az élet. A jól értelmezett egyszerűség igazi nagyvonalúságot adhat.

A móríci novella a maga korában akár európai jelentőségű lehetett volna. A novellának számos művelője volt a századfordulón, de a klasszikus novellaformát nemigen tartották továbbfejleszhetőnek és alkalmasnak a modern problémák és érzések kifejezésére. A boccacciói és maupassant-i forma a szimbolizmus után több helyt felhígult és az újságírásba szorult. A példa az a német novella lett, amely már a 19. században is jórészt „lírai bensőségesség és személyesség” novellája volt, s amelyben oly jelentős az irracionális, misztikus elem. A formai zártság feloldódik, a novella egyre inkább környezetrajzzá, hangulatfestéssé, lelkielemzéssé olvad. A cselekmény elsorvad, a klasszikus alaprajzot felváltja „a szó mámore”.

A novella eme széthullásának idején sikerült Móricz Zsigmondnak újrafogalmaznia a műfaj klasszikus formáját, s a modern problémák kifejezésére alkalmassá tenni. Megtartotta a régi elbeszélő modort, a szükséztávúságot, a csattanót is a szükséges mértékben; a kompozíció tömörségét még fokozta is, és cselekménybe ágyazta a pszichológiát. Nem beszél, nem boncol, nem fejteget; reflexióiban legfeljebb tömörítve adja meg az alakok gondolatmenetét, amennyire az elkerülhetetlen, legtöbbször azonban mindent megtudunk a történésben, a szereplők dialógusaiból. Elkésztesség lenne ez? Megkészt naturalista lenne? — ahogy a korban többen hitték? Inkább a régi erényeket is maradéktalanul őrző modern író. A biztos vonalvezetés, a fordulópont, a tömörség a klasszikusok öröksége; a líraiság, a pszichológia, a tudatosba belejátszó tudatalatti rajza és nyelvi bátorsága a korabeli modernséggel fokonítja. S innen nézve történésre épülő stílusa — ismételjük Hevesi Iván igazát — és drámaisága nem elmaradottság, hanem többlet, amellyel meghaladta az analitikus iskolát, a kor vizuális, pikturális hatásokat kereső irodalmát.

S regényei fölött sem nézhet „megbocsátó elnézéssel” az értő szem. Első korszakának regényeiben gyümölcsöztette a naturalizmus, az impresszionizmus és az expresszionizmus eredményeit, a *Légy jó mindhalálig*ban pszichológiai remeket alkotott, a *Tündérbert*ben a történeti regény új megoldását hozta. A *Forró mezők*ben a detektívregény néhány módszerét nemesítette meg, az *Életem regényében* az idő problémáját a század legnagyobbjaihoz, Prousthoz, Thomas Mannhoz méltón oldotta meg. S általában az epika határait a lehető legszélesebbre fesztette a lírával. Az *Árvácska* már zsoltárokból zeng, a *Betyár* énekekben, s a *Róza Sándor* első kötete a népdal motívumaira épül. Mint a nagy realisták, szigorú kritikusa korának, de az életnek nemcsak a fonákját, a színét is ábrázolta; fényes poézissel. A kevesek közül való volt — Thomas Mann utalt erre egyik levelében —, aki a 20. században is megőrizte a poézist.

Thomas Mannt nem döntőbíróként idéztük, csak értő olvasóként: az igazán modern, annyira más alkatú német művész mennyire ráérezett magyar kortársa egyik

megkülönböztető értékére, egyetlen, fordításban olvasott regény alapján. Az irodalmi levelezést nagyrabecsülése jeléül ajánlhatta Móricz Zsigmondnak.

Móricz művészetének természetesen más értékei is vannak, s ugyanabban a műben a különböző korok is más-más értékre ismerhetnek. Ma már mást látunk több vonatkozásban Móriczban, mint a kortársak vagy a két világháború között indulók; ahogy másként látják még Shakespeare-t és Tolsztojt is a változó időkben. A művek, ahogy Bata Imre mondja szellemesen — a hegyek, s az időbeli lények, akik nézik, az ozorai huszárok. Körbe-körbejárják és mindig másképp látják a hegyet, mindig mást látnak — s mindig mást is láttatnak.

Húsz-huszonöt esztendő többnyire elég rostának; ennyi idő alatt meg is nőhet a nagy alkotások fénye, s beépülhet a nemzeti tudatba az írói örökség.

Móricz öröksége is fényt kapott egy időben: hagyomány lett, a legtöbbet idézett hagyomány. Az ötvenes évek elején szinte lobogó. Társadalombírálata — a múltra vonatkozóan —, írói felelőssége, néppel való összefonódottsága lett a példa. Jobb hagyományt aligha találhatott volna a felszabadulás után induló irodalom; a jól értelmezett Móricz-örökség — a kíméletlen realizmus — segíthetett volna elkerülni a sematizmus buktatóit. Ahol helyesen értelmezték, segített is; Sarkadi Imre, Urbán Ernő és Szeberényi Lehel jobb írásai bizonyítják. De Móricz örökségéből gyakorlatilag csak darabokat vállalt a kor: elsősorban *A boldog ember* naivnak vélt epikáját, a *Rokonokat* meg az *Úri muri* dzsentri kritikáját, a 19. századhoz közel álló ábrázolásmódot.

S még ezeket a hagyományokat is gyakran félreértették: ami *A boldog ember*ben művészi kompozíció volt, a félreértői olykor „gyorsírt jegyzetként” fogták fel, ami Móricznál az ösztön és gondolat és lélek együttes felmutatását jelentette, a követőknel többször az ösztönélet rajzára redukálódott, s a móríci bizakodás néha „a minden simán megy” hangulatává silányodott.

Így kapcsolódhatott össze sokak szemében a Móricz-hagyomány a sematizmussal. Pedig Móricz igazán nem tehetett róla, hogy az ő nevét — másokat elhallgatva — tűzte zászlóra egy sematizmusba torkolló irodalompolitika, s örökségét felemásan értelmezték a reátekintők. Az irányítani akaró irodalomszemlélet volt a vétkes; az ötvenes évek elején a magyar próza sok mindent elfelejtett, amit korábban már tudott. Például Illyés, Németh László, Gelléri eredményeit, s amit a harmincas évek „csodaváró nemzedéke” hozott. S nem vállalhatta igazában a teljes Móriczot sem; a narodnyikság előretörésétől való félelem a paraszti élet móríci könyörtelenségű és teljességű ábrázolását például eleve nem kívánhatta.

Erre azonban nemigen gondoltak azok a fiatalok, akik 1953–55 körül a próza elveszített területeinek és méltóságának a visszaszerzésére indultak. Ők csak azt látták: Móricz nevével értékeket takartak el, s a próza fuldoklik. Rendre felfedezték — helyesen — a méltatlanul mellőzötteket: Tersánszkyt, Nagy Lajost, Kodolányit, Gellérit, Tamásit. De nem akartak „mórícztalanítani”; elismerték, hogy Móricz egyfajta világképnek változatlanul eszménye és mértéke, s nemcsak társadalomrajzoló, de lélekábrázoló is óriási, s nyelve káprázatos gazdagságú. Elfogadták Móriczot, mint egyik folytatható hagyományt, akinek a művészetéből nem lehet ugyan megalkotni a ma és holnap is érvényes nemzeti epika egyetlen modelljét, de akiben sok a korszerű, s akinek a magyar irodalomban mégiscsak olyasféle szerepe lehet, mint a franciában Balzacnak, az oroszban pedig Tolsztojnak volt. Szellemükben igazán még nagyon is közel voltak a móríci hagyomány lényegéhez: a teljes valósággal kívántak szembenézni, s kimondani a teljes igazságot. Szabad lélegzettel, abban a hitben, hogy nincs semmi nagyobb az embernél.

A móríci hagyomány fénye az 1956 utáni esztendőkből kezdett erősebben halványulni. Az élet alapításában való hit meggyöngült, a korszerű próza megteremtésének igénye felerősödött, s úgy vélték egyre többen, hogy a hagyományos magyar próza eszközei nem alkalmasak a mai embernek és kornak a felmutatására. Az újító szándékot eredmények is kísérték: új elemek tűntek fel az ábrázolásban; a narratív elbeszélő modort felváltotta a meditáció, az analízis; az érzelmi töltésű

magyar próza gondolatokkal kezdett telítődni. A hatvanas évek derekán már a magyar próza „nagy pillanatairól” beszéltek, s megszületett, talán legjelentősebb eredményként, a lényeges kérdésekkel szembenező „kérdező regény”.

A „nagy pillanat” azonban elmúlt; a valóság korszerű ábrázolására irányuló szándékokat elöntötte egy modernkedő hullám. S mintha arról is többen megfeledeztek volna, hogy a próza tárgya mindig a megújuló élet, s benne elsősorban az élet alakítására törekvő ember. A lényeges kérdések egyre inkább kívülrekedtek; ma már szinte kivételnek vagy éppen mosolyogtató tévedésnek számít, ha valaki a nép valóságos életéről a realizmus igényével beszél. Afféle „dokumentumtörténetnek”, mint az a film, amelyben — az anekdota szerint — nem férfi és férfi, még csak nem is nő és nő között ébred szerelem, hanem csak „közönségesen”, férfi és nő között.

Az ilyenfajta „modern” törekvések Móriczot persze hogy csak „leomosolyogni” tudják. Hitét, szándékait különösen, de művészi eredményeit is. Más példákra tekintenek, akiknek a művészi módszereit is könnyebb másolni s patronként használni. S akik kevésbé nyugtalanítják a lelkiismeretet.

S ez már nemcsak a Móricz-hagyomány kérdése; irodalmunk útjának és a nemzeti kultúrához való viszonyának a problémája is. Mert nemcsak Móriczot veszi félvállról az ilyenféle gondolkodás, de szinte egész örökségünket provinciálisnak ítéli. Pedig régi igazság: az új csak a hagyományba ágyazottan lehet igazán életképes, a magyarság és modernség nem egymást kizáró fogalmak. Magyar író modern igazán csak magyarul lehet.

S ha így van, akkor Móricz Zsigmond a modern próza útját keresőknek minden időben ösztönzéseket adhat. Művészetével is, élete példájával is. A harmincas évek nyugatot járt fiataljait — Illyés Gyula vallomásából is tudjuk — ő vezette vissza a néphez, a magyar jelenhez, tiszta helyzetképeivel, s adott biztatást a munka még intenzívebb folytatására. Ma is a valóságra, az igazmondásra figyelmeztet. S ebből az igazmondásból — igaza van Németh Lászlónak — sohasem lehet eleget tanulni. Ebben a magyar irodalomnak még óriásit kell „móriczosodni”. Különben végképp átalussza a „nagy pillanatot”; nem hagy a jelenről megbízható képet a jövőnek.

Úgy írni, úgy rakni a mondatokat, abban a formában, amelyben Móricz írt — senki sem kívánhatja. Úgy nem is lehet; az már csak epigonság volna. Móricz óta már sok minden történt a prózában; új utak is nyíltak. De Móriczéval rokon szenvedéllyel és lélekkel kísérrni az írónak a népet a történelem nagy változásai idején ma is lehet — és kell.

S élni is olyanformán volna jó: bizakodó, mindig újrakezdő hittel. Mert Móricz Zsigmond úgy élt, még estéjéhez közeledőn is. Nehéz utakon vezette a sors, szírtéken tördelődött az élete, de úgy halt meg — életében talán ez a legcsodálatosabb —, hogy ifjúi hitéből semmit sem adott fel. Férfikori barátai rendre távoztak mellőle, megálmodott álmai egyre messzebbre tűntek, magányos maradt, megtépett, de Bolond Istók hitével vallotta: míg az ember boldog nem volt, nem halhat meg.

S mint kedves hősei, mindig újrakezdett. Hatvenesztendőskorában is, mikor a legtöbb ember már bölcsen kivágja magát az életből. Ő akkor teremtett magának folyóiratot, vette át Szabó Páltól, a szegénység küldöttétől a *Kelet Népet*, hogy a lehetséges mértékig hangfogó nélkül szólhasson. És szólhassanak azok a fiatalok is, akik életüket tették a népi Magyarország megteremtésére. Tolnait ébreszti és Kemény Zsigmondot, az *Árvácskát* írja, hogy fogfájásként hasson, az országot járja, falvakat, tanyákat, és Rózsa Sándorról hirdeti: a szegény is ember. Cselekedni, tenni kell; csakis a népi forradalom segíthet.

S mennyi terve volt még: Debrecenről akart regényt írni. A török—kuruc forratagról, s a szabadságharc után megfeneklett népeletről. Új ígéret keresett, a proletár életet kutatta, s a beszüntetett kolozsvári *Korunk* kommunista munkatársaival építgette kapcsolatait.

Holtáig egyenes volt az útja. Egyvonalban, előre: az igazság felé.